
PREZENTACJE

Janina Kamińska
Uniwersytet Warszawski

DOI: 10.14746/BHW.2016.34.10

Badania Zakładu Historii Oświaty i Wychowania Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego nad myślą pedagogiczną XIX i XX wieku prowadzone w latach 2013–2016

Abstract. Research Carried out by the Department of History of Education at the University of Warsaw between 2013 and 2016

Between 2013 and 2016 the Department of the History of Education at the Faculty of Education (University of Warsaw) carried out research on the pedagogical thought of the 19th and 20th centuries. It was mainly centered on the pedagogical legacy of Aniela Szycówna (1869–1921), Iza Moszczeńska (1864–1941), Jan Hulewicz (1907–1980), Anna Mońka-Stanikowa (1917–2007) and Anna Radziwiłł (1939–2009). It is worthwhile to start investigating other personas that shaped the Polish education, as well as the legacy of other pedagogues who addressed educational problems in their research. Without doubt, such studies require investigating sources. Information can be found, for example, in articles published in educational journals, such as *Przegląd Pedagogiczny*, *Kwartalnik Pedagogiczny* (published at the beginning of the 20th c.), along with more recent periodicals focused on education and its history.

Keywords: Department of the History of Education at the Faculty of Education (University of Warsaw), education in 19th and 20th century, the originators of education, educational journals

Z dziejów Zakładu Historii Oświaty i Wychowania

Zakład Historii Oświaty i Wychowania jest spadkobiercą lwowsko-warszawskich tradycji w badaniach nad dziejami wychowania i myślą pedagogiczną. Swe początki zawdzięcza prof. Bogdanowi Nawroczyńskiemu (1882–1974), który 1928 r. w Studium Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego powołał Seminarium Historii Wychowania i Doktryn Pedagogicznych¹. Wówczas zajęcia z historii wychowania prowadziła dr Han-

---

¹ J. Kamińska, *Dzieje Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Zarys*, w: *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*, Warszawa 2004, s. 7–9. Por. I. Szybiak,

na Pohoška (1895–1953) specjalizująca się w dziejach oświaty w XVIII w. Wyrazem tych zainteresowań była praca doktorska *Sprawa oświaty ludu w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, napisana pod kierunkiem prof. Marceliego Handelsmana (1882–1944), a także habilitacja na podstawie rozprawy „*Revolucja szkolna*” we Francji 1762–1772. Ważną pracą Pohońskiej była opublikowana – już po jej śmierci – monografia *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*². Do dziś publikacja ta jest istotna w badaniach nad spuścizną Komisji Edukacji Narodowej, gdyż Autorka wykorzystwała materiały, które zebrała jeszcze przed II wojną światową, w Archiwum Akt Dawnych (dziś Archiwum Głównym Akt Dawnych), a które bezpowrotnie uległy zniszczeniu w czasie wojny³.

Poza okresem oświecenia i działalnością Komisji Edukacji Narodowej, Pohoška zajmowała się także dydaktyką historii, pisała podręczniki do nauczania historii dla szkół⁴ oraz publikowała prace o problematyce powstań narodowych, wychowania obywatelskiego⁵ i na temat wybitnych postaci w dziejach oświaty, a także o historii wychowania jako dyscyplinie pedagogicznej⁶.

Z biegiem lat następowały zmiany nazwy Seminarium Historii Wychowania i Doktryn Pedagogicznych, a z historią wychowania na Uniwersytecie Warszawskim związała swą drogę naukową wybitni specjaliści. Tu od 1947 r. rozpoczął pracę prof. Łukasz Kurdybacha (1907–1972), który wywodził się z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie pod kierunkiem prof. Stanisława Łempickiego (1886–1947) przygotował rozprawę doktorską *Działalność kulturalna Piotra Myszkowskiego biskupa krakowskiego*. Przed II wojną prowadził liczne kwerendy archiwalne, dzięki którym zgromadził obszerny materiał badawczy i przygotował rozprawę habilitacyjną *Staropolski ideał wychowawczy*. Tytuł naukowy doktora habilitowanego uzyskał we Lwowie w 1938 r.⁷

Od 1951 r. Kurdybacha, już jako profesor, rozpoczął pracę na Uniwersytecie Warszawskim i kierował Zakładem Historii Szkolnictwa i Oświaty II, a następnie Katedrą

Katedra Historii Oświaty i Wychowania (1953–2003), w: *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*, Warszawa 2004, s. 183.

² *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, wstęp H. Barycz, Lublin 1957.

³ O stratach źródłowych w zasobach AGAD pisała J. Jankowska, *Akta Komisji Edukacji Narodowej 1738 1773–1795*, w: *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 1, *Archiwum Główne Akt Dawnych*, pod red. Piotra Bańkowskiego, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, PWN, Warszawa 1957.

⁴ Były to m.in. współautorskie z M. Wysznaćką: *Z naszej przeszłości. Podręcznik do nauki historii dla 6 kl. szkół powszechnych*, Warszawa 1934; *Z naszej teraźniejszości. Podręcznik do nauki historii dla 7 kl. szkół powszechnych*, Warszawa 1936; *Zmiany i uzupełnienia na r. 1937/38 do podręcznika [...] „Z naszej teraźniejszości”*, Warszawa 1937.

⁵ H. Pohoška, *Wychowanie obywatelsko-państwowe*, Warszawa 1931; eadem, *Rozważania o ordynacji wyborczej*, Warszawa 1939.

⁶ H. Pohoška, *Rola historii wychowania w kształceniu nauczycieli*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” R. 3/1935, z. 1–2.

⁷ K. Bartnicka, *Kurdybacha Łukasz (1907–1972)*, w: *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, praca zbiorowa pod red. Andrzeja Meissnera i Władysławy Szulakiewicz, Toruń 2008, s. 446.

Historii Szkolnictwa i Oświaty. Początkowo pracował razem z Hanną Pohoską, Michałem Szulkinem (1908–1992) i Józefem Nehrebeckim. Z czasem do zespołu włączył swoich wychowanków: Sabinę Lewinową, Janinę Lubieniecką, Waldemara Kamińskiego i Tadeusza Mizię, z którymi utworzył zespół skupiony na badaniach epoki staropolskiej i oświeceniu. Kurdybacha inicjował liczne kwerendy, do których włączał także studentów⁸. Do 1968 r. łączył pracę na Wydziale z pracą w Pracowni Dziejów Oświaty PAN, a po wydarzeniach marca 1968 r., kiedy władze państwowe wprowadziły jednoetatowość, prof. Kurdybacha pozostał tylko na Uniwersytecie Warszawskim. Od tej chwili w jego zespole pracowały Irena Szybiak i Bożenna Michalik, które skupiły swe badania na okresie Komisji Edukacji Narodowej. Irena Szybiak przygotowała pod jego kierunkiem rozprawę doktorską *Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim*. Bożenna Michalik natomiast rozpoczęła pracę nad doktoratem *Działalność oświatowa Ignacego Potockiego*, który ukończyła pod kierunkiem prof. Józefa Miąso.

Profesor Józef Miąso przejął bowiem kierownictwo Katedry po śmierci prof. Kurdybachy⁹. Od tej chwili nastąpił dalszy rozwój badań w zespole Katedry Historii Oświaty i Wychowania. Pracownicy skupieni byli nie tylko na badaniach nad oświeceniem, ale także na wieku XIX i XX. Rozpoczęły się prace nad historią szkolnictwa w Warszawie i okresem dwudziestolecia międzywojennego (Jadwiga Sutyła), historią Związku Nauczycielstwa Polskiego, Polską Macierzą Szkolną (Hanna Markiewicz). Profesor Miąso kontynuował też, zainicjowaną przez Łukasza Kurdybachę, pracę nad wydaniem podręcznika *Historia wychowania wiek XX*¹⁰.

W roku 1986 pracę w Katedrze, na stanowisku asystenta, rozpoczęła uczennica Ireny Szybiak mgr Janina Kamińska, a od roku akademickiego 1990/1991 do pracy w zespole historyków wychowania dołączyła doc. dr hab. Kalina Bartnicka z Zakładu Dziejów Oświaty PAN.

W 1991 r. prof. Miąso odszedł z pracy na Wydziale Pedagogicznym UW i wówczas kierowanie katedrą przejęła Irena Szybiak. W tym samym roku rozpoczęła asystenturę mgr Katarzyna Buczek, uczennica Kaliny Bartnickiej. W roku 1993 natomiast asystentem został mgr Adam Fijałkowski – absolwent studiów historycznych na Uniwersytecie Warszawskim i Uniwersytetu Europy Środkowej w Budapeszcie¹¹.

W okresie kierowania Katedrą przez Irenę Szybiak, w latach 1991–2012, stopnie doktorskie otrzymali wszyscy asystenci, a Janina Kamińska także habilitację (2012). Zespół

---

⁸ I. Szybiak, op. cit., s. 199, 201.

⁹ K. Bartnicka, *Profesor Józef Miąso – historyk wychowania, oświaty, nauki. Uczony, mistrz, przyjaciel i kolega*, w: *Historia-Społeczeństwo-Wychowanie, Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Józefowi Miąso*, Pułtusk-Warszawa 2004, s. 20.

¹⁰ Łukasz Kurdybacha zainicjował opracowanie podręcznika do historii wychowania. Pod jego redakcją zespół historyków wychowania opracował dzieje do XIX w. Józef Miąso kontynuował tę pracę i przygotował z zespołem dwutomowe opracowanie historii wychowania XX w., które ukazało się w 1980 r. w PWN.

¹¹ I. Szybiak, op. cit., 222.

podejmował prace nad oświatą w średniowieczu¹², oświeceniu¹³, a także prace, które włączyły szerokie środowisko historyków wychowania. Były to badania ogólnopolskie nad reformami szkolnymi w Polsce od XVI do XX w., atlasem historycznym szkolnictwa polskiego i praktyką szkolną od średniowiecza do XX w.¹⁴

Stan dzisiejszy. Główne zainteresowania naukowe

Dziś zespół historyków wychowania na Wydziale Pedagogicznym UW jest niewielki. Profesor Irena Szybiak w grudniu 2015 r. przeszła na emeryturę i w Zakładzie pozostało dwoje samodzielnych pracowników naukowo-dydaktycznych, adiunkci: dr hab. Janina Kamińska sprawująca od roku 2013 funkcję kierownika Zakładu i dr hab. Adam Fijałkowski oraz starszy wykładowca dr Katarzyna Buczek. Ten zespół prowadzi rozległe tematycznie prace badawcze, skupione głównie na wieku XVII, XVIII i 1 połowie wieku XIX, choć podejmuje także zagadnienia oświatowe odnoszące się do XIX i XX w.

Oświata w XVII w. jest przedmiotem zainteresowań Adama Fijałkowskiego, który bada spuściznę Jana Amosa Komeńskiego, a przede wszystkim jego książki szkolne. W tym zakresie prowadził rozległe kwerendy archiwalne i biblioteczne w kraju oraz w ośrodkach akademickich Europy Zachodniej, głównie w Niemczech, ale także w Austrii: (Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Freie Universität Berlin, Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Universität Wien). Było to możliwe dzięki realizacji projektów badawczych oraz uzyskanym grantom i stypendiom, także zagranicznym. Efektem tych badań było przygotowanie rozprawy habilitacyjnej *Tradycja i nowatorstwo w „Orbis sensualium pictus” Jana Amosa Komeńskiego*, która została opublikowana w Wydawnictwach Uniwersytetu Warszawskiego w 2012 r. Adam Fijałkowski uzyskał tytuł w 2013 r. Po habilitacji przygotował do druku kolejną publikację związaną z twórczością pedagogiczną Komeńskiego. Tym razem był to tekst źródłowy *Orbis sensualium pictus – Świat w obrazach rzeczy dostępnych zmysłom*¹⁵. Podstawą publikacji było pierwsze łacińsko-niemieckie wydanie tego podręcznika (Nürnberg 1658), do którego dołączył swój przekład w języku polskim, a tekst opatrzył obszernym wstępem. Adam Fijałkowski jest niewątpliwie znawcą problematyki komeniologicznej. Efekty swych prac prezentuje podczas konferencji krajowych i międzynarodowych. Wchodzi też w skład Rady Naukowej

---

¹² A. Fijałkowski, *Puer eruditus. Idee edukacyjne Wincentego z Beauvois ok. 1194–1264*, Warszawa 2001.

¹³ B. Michalik, *Dzieje wychowania i szkolnictwa w Warszawie stanisławowskiej*, Warszawa 2001; J. Kamińska, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Pułtusk-Warszawa 2004; K. Buczek, *Hugo Kollątaj i edukacja*, Warszawa 2007.

¹⁴ W dwóch numerach „Kwartalnika Pedagogicznego” nr 3 i nr 4 z 1995 r. zostały opublikowane teksty na temat reform oświatowych. Autorami są historycy wychowania z ośrodków akademickich z całej Polski. Ponadto zespół Katedry Historii Oświaty i Wychowania przygotował publikację: *Szkoła polska od średniowiecza do XX wieku – między tradycją a innowacją*, pod red. I. Szybiak, A. Fijałkowskiego i J. Kamińskiej, przy współpracy K. Buczek, Warszawa 2010.

¹⁵ J. A. Komeński, *Świat w obrazach rzeczy dostępnych zmysłom*, wstęp i przekład polski z języka łacińskiego A. Fijałkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, ss. 387.

Zespół Zakładu Historii Oświaty i Wychowania. Od lewej: Katarzyna Buczek, Janina Kamińska, Adam Fijałkowski

„Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych. Seria: Pedagogika”, Studia Comeniana Sedlcensia.

Adam Fijałkowski, poza problematyką komeniologiczną, prowadził badania nad traktatem pedagogicznym Jana Jakuba Rousseau, *Emil czyli o wychowaniu*. Dał temu wyraz w dwóch artykułach¹⁶.

Wiek XVIII, a w szczególności dzieje Komisji Edukacji Narodowej są w kręgu zainteresowań Janiny Kamińskiej. Swoje badania skoncentrowała na dziejach szkolnictwa litewskiego w okresie Komisji Edukacji Narodowej. Obecnie jest uczestnikiem grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela. Koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, którym kieruje prof. Kalina Bartnicka z Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk. W ramach realizacji tego tematu Janina Kamińska opublikowała kilka artykułów dotyczących Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz artykuły biograficzne o ludziach Komisji¹⁷. Przygotowała też wspólnie z prof. Ireną Szybiak obszerny album: *Komisja Edukacji Narodo-*

¹⁶ A Fijałkowski, *O francuskojęzycznych wydaniach i ilustracjach 'Emila, czyli o wychowaniu' Jana Jakuba Rousseau w XVIII wieku – zmienne kierunki interpretacji*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” t. 21, z. 4, 2012, s. 121–135 + il. A. Fijałkowski, *Wszystko wychodząc z rąk Stwórcy jest dobre... – o interpretacjach „Emila, czyli o wychowaniu” J.J. Rousseau*, w: *Rzeczywistość edukacyjna. Tropy i wątki interpretacyjne*, red. S. Sztobryn, K. Kamiński, (seria: Rzeczywistość Edukacyjna, t. 1), Łódź 2013, s. 33–48.

¹⁷ Są to m.in.: J. Kamińska, *Komisja Edukacji Narodowej a reforma uniwersytetów*, „XVIII amžiaus studijos”, Vilnius 2015, ss. 72–86; eadem, *Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego jako uczelnia oświeceniowa*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. LX, z. 1, ss. 54–67; J. Kamińska, E. Kula, *Źródła do dziejów Komisji Edukacji Narodowej w zasobach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych w Moskwie*, „Rozprawy z dziejów Oświaty” t. 53, ss. 135–147; J. Kamińska, *Roman Symonowicz – wychowanek Szkoły*

wej 1773–1794, który oczekuje na druk. Publikacja zawiera bogaty materiał ikonograficzny oraz komentarz autorek, a także teksty profesorów – wiodących badaczy dziejów oświaty: Juliana Dybca, Kaliny Bartnickiej, Ireny Szybiak, Adama Massalskiego i Michała Śliwy, które zostały wygłoszone podczas uroczystej sesji naukowej w Senacie Rzeczypospolitej w 2013 r. z okazji 240. rocznicy powołania Komisji Edukacji Narodowej. Janina Kamińska przygotowuje obecnie dwie monografie: *Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego* i *Szkoły Wydziału Litewskiego w okresie Komisji Edukacji Narodowej*.

Katarzyna Buczek skoncentrowała swoje badania na oświacie w I połowie XIX w., a w szczególności na działalności Gimnazjum i Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu. Skupiła się na zagadnieniach dydaktycznych i tworzeniu pracowni naukowych tej ważnej polskiej szkoły, która funkcjonowała w warunkach zaboru rosyjskiego, w Okręgu Naukowym Wileńskim. Szkoła była ośrodkiem rozwoju nauk i kuźnią polskiej inteligencji. Kilkuletnie kwerendy archiwalne Katarzyny Buczek prowadzone w Warszawie, Krakowie, Wilnie, Tarnopolu, Lwowie i Kijowie zaowocowały przygotowaniem obszernej monografii: *Zbiory dydaktyczne Gimnazjum i Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu 1805–1833*¹⁸, która stanowić będzie podstawę do wszczęcia przewodu habilitacyjnego.

Badania nad XIX i XX wiekiem

Prace Katarzyny Buczek nad I połową XIX w. zachęcają do dalszych badań nad oświatą i myślą pedagogiczną XIX w, a także nad nowszą historią oświaty.

Janina Kamińska bada m.in. dzieje oświaty polonijnej we Francji zapoczątkowane Wielką Emigracją po powstaniu listopadowym. Jej szczególnym zainteresowaniem cieszy się Szkoła Polska w Paryżu, zwana Szkołą Batignolską. Swoje badania w tym zakresie rozpoczęła już podczas przygotowywania magisterium, a następnie je pogłębiała. Interesowała się przede wszystkim gronem nauczycielskim i osobami współpracującymi ze szkołą¹⁹. Badania polonij-

---

Główniej Wielkiego Księstwa Litewskiego, w: *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki*, T. 2, *Księga jubileuszowa dedykowana profesor Danucie Koźmian*, red. E. Magiera, J. Król, Szczecin 2016, s. 545–558.

¹⁸ K. Buczek, *Zbiory dydaktyczne Gimnazjum i Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu (1805–1833)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.

¹⁹ J. Kamińska, *Szkoła Polska w Paryżu i jej nauczyciele*, praca magisterska napisana pod kierunkiem Ireny Szybiak, na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1986, Praca dostępna w Zakładzie Historii Oświaty i Wychowania Wydziału Pedagogicznego UW; eadem, *Nauczyciele Szkoły Polskiej w Paryżu 1842–1863*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1991, z. 3–4, ss. 175–186; eadem, *Tradycje kształcenia polonijnego we Francji*, w: *Przez burze pod wiatr. Szkolnictwo i oświata polska na zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, układ, oprac. i red. nauk. T. Zaniewska, Białystok, ss. 256–272; eadem, *Potrzeba badań nad oświatą polonijną we Francji 1945–1956*, w: *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*, pod red. Ks. E. Walewandra, Lublin 2002, ss. 389–396; eadem, *Wychodźcy polscy we Francji. Mała Polska w Paryżu*, dla Instytutu Adama Mickiewicza, publikacja w j. ang. *Growing Up Polish: The Polish School in Paris* in <http://culture.pl/en/article/growing-up-polish-the-polish-school-in-paris> Obecnie oddała do druku tekst: *Związek Szkoły Polskiej w Paryżu z Karolem Libeltem*, który ukaże się w 2017 r.

ne rozszerzyła także na czas II wojny światowej i zajęła się sytuacją szkolnictwa w Niemczech²⁰.

Zachętą do podjęcia szerszych badań przez Zespół Zakładu Historii Oświaty i Wychowania nad oświatą i myślą pedagogiczną XIX i XX w. stały się dwie ważne rocznice: 60. rocznica utworzenia Wydziału Pedagogicznego na Uniwersytecie Warszawskim (2013) i 200. rocznica powołania Uniwersytetu Warszawskiego (2016). W związku z tym zespół Zakładu podjął badania skupione przede wszystkim na ludziach związanych z Uniwersytetem Warszawskim. Janina Kamińska i Adam Fijałkowski przypomnieli sylwetkę Anny Radziwiłł (1939–2009) – absolwentki Uniwersytetu Warszawskiego, wice-minister oświaty w latach 1989–1992²¹. Byli też redaktorami dwóch numerów „Kwartalnika Pedagogicznego”, które zostały poświęcone pamięci nieżyjących profesorów Wydziału Pedagogicznego, twórcom subdyscyplin pedagogicznych. Zachęcili pracowników Wydziału Pedagogicznego UW do prezentacji i oceny najważniejszych tekstów gro-na profesorów: Bogdana Nawroczyńskiego, Bogdana Suchodolskiego, Łukasza Kurdybachy, Stefana Wołoszyna, Wincentego Okonia, Ryszarda Wroczyńskiego, Kazimierza Wojciechowskiego, Jadwigi Nowak, Czesława Czapówa, Aleksandra Hulka, Tadeusza Pasierbińskiego, Anny Mońka-Stanikowej, Jadwigi Walczyny i Anny Przeclawskiej, jakie były opublikowane na łamach „Kwartalnika Pedagogicznego”²².

Obecnie, w przygotowaniu jest numer „Kwartalnika Pedagogicznego”, który ukaże się pod redakcją Janiny Kamińskiej, a będzie poświęcony dziejom Uniwersytetu Warszawskiego. Znajdą się w nim teksty zespołu Zakładu Historii Oświaty i Wychowania oraz autorów z innych ośrodków akademickich²³. Ukażą one spojrzenie na rolę Uniwersytetu Warszawskiego w tworzeniu środowiska naukowego, działalność oświatową, w tym popularyzację, a także rolę studentów UW w życiu społecznym.

W pracach badawczych Zakładu Historii Oświaty i Wychowania uczestniczą także doktoranci: mgr Daniel Adamski, mgr Marianna Jasionowska, mgr Adam Matyszewski, mgr Magdalena Rzepka, mgr Emilia Solnica, mgr Emilia Szantiło, mgr Aleksandra Śla-

---

²⁰ J. Kamińska, *Karta z dziejów szkolnictwa polskiego w Niemczech po zakończeniu II wojny światowej*, w: *Światło wśród burzy. Szkolnictwo i oświata polska na zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, układ, oprac. i red. nauk. T. Zaniewska, N. Pospieszny, Z. Stankiewicz, Białystok 2004, ss. 299–307; eadem, *Działalność oświatowa Henryka Lampasiaka – żołnierza, nauczyciela, humanisty*, w: *Szkolnictwo i oświata polska na zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, red. T. Zaniewska, Warszawa 2007, ss. 284–300.

²¹ J. Kamińska, *Wokół pracy doktorskiej Anny Radziwiłł*, „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 1–2, 2014, ss. 203–213; A. Fijałkowski, *Doktorat Anny Radziwiłł – w kontekście miejsca i czasu powstania*, „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 1–2, 2014, ss. 215–225. Ponadto w tym samym numerze „Kwartalnika Pedagogicznego” A. Fijałkowski opublikował także fragment pracy doktorskiej Anny Radziwiłł, *Ideologia wychowawcza sanacji i jej odbicie w polityce szkolnej w latach 1926–1939, Część wstępna, część pierwsza i zakończenie*, ss. 227–306.

²² Zob. „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 3 i nr 4 z 2014 r.

²³ W „Kwartalniku Pedagogicznym” ukażą się teksty Kaliny Bartnickiej (IHN PAN), Katarzyny Buczek (UW), Joanny E. Dąbrowskiej (UwB), Janiny Kamińskiej (UW), Ewy Kuli (UJK w Kielcach), Adama Massalskiego (UJK w Kielcach), Izabeli Poniatowskiej (UW), Magdaleny Rzepki (UW). Najprawdopodobniej publikacja będzie w nr 3 w 2017 r.

dowska, mgr Ewa Wołoszyn. Poza Marianną Jasionowską²⁴, Emilią Szantiło²⁵ i Adamem Matyszewskim, pozostałe osoby koncentrują się na badaniach oświaty wieku XX, przede wszystkim w dwudziestoleciu międzywojennym.

Daniel Adamski planuje skupić swoje badania na dziejach studiów pedagogicznych na Uniwersytecie Warszawskim. Jest to propozycja warta zbadania, gdyż pokaże kształtowanie się podwalin pod przyszły Wydział Pedagogiczny UW. Doktorant przeprowadzi zapewne analizę pierwszych prac pedagogicznych Bogdana Nawroczyńskiego i Bogdana Suchodolskiego. Odkryje też twórców subdyscyplin pedagogicznych, m.in.: historii wychowania, dydaktyki, pedagogiki społecznej, pedagogiki specjalnej.

Aleksandra Śladowska bada spuściznę Ryszarda Kapuścińskiego (1932–2007) pod kątem pedagogicznym. Rozprawę przygotowuje pod kierunkiem Adama Fijałkowskiego. Dotychczas opublikowała artykuł *Edukacyjne inspiracje oraz treści humanistyczne zawarte w reportażach Ryszarda Kapuścińskiego*²⁶.

Ciekawą propozycję tematu przedstawiła Magdalena Rzepka, która zajęła się wychowaniem lotniczym w II Rzeczypospolitej. Prowadzi rozległe kwerendy biblioteczne i archiwalne, dzięki którym gromadzi obszerną bibliografię i znaczny materiał badawczy. Dotychczas zgromadzony warsztat pozwolił Doktorantce na przygotowanie wstępnej koncepcji pracy doktorskiej. Temat wychowania lotniczego jest istotny i wart zbadania. Odsloni przede wszystkim zagadnienie nowe, niemal zupełnie dotąd nieznanne. Dotychczasowe poszukiwania badawcze Magdaleny Rzepki w tym zakresie już zaowocowały referatem na konferencji i publikacją artykułu w „Rozprawach z Dziejów Oświaty”²⁷.

Ewa Wołoszyn podjęła temat dotyczący podręczników szkolnych do szkół powszechnych, ukazujących się w Ossolineum – ważnym wydawnictwie o wyjątkowym znaczeniu dla historii Polski. Pod kierunkiem Janiny Kamińskiej przygotowała pierwszą wersję rozprawy, podbudowaną wnikliwą analizą źródłową. Autorka osadziła problematykę na szerokim tle społecznym, z uwzględnieniem warunków oświatowych dwudziestolecia mię-

---

²⁴ Marianna Jasionowska, pod kierunkiem Adama Fijałkowskiego przygotowała rozprawę doktorską o roli tańca w wychowaniu wyższych sfer w XVI w. w Europie. W grudniu 2016 r. odbyła się publiczna obrona. Praca została wysoko oceniona przez recenzentów – dr. hab. Henryka Deptę z Wydziału Pedagogicznego UW i dr hab. Jagnę Dankowską z Uniwersytetu Muzycznego im. Fryderyka Chopina, a także przez Komisję Doktorską, która wystąpiła z wnioskiem do Rady Wydziału Pedagogicznego UW o przyznanie dyplomu z wyróżnieniem. Podkreślony został bowiem trud gromadzenia źródeł i ich analiza. Doktorantka badała trudne teksty rękopiśmienne i drukowane okresu XVI–XVII w. w językach starofrancuskim i staroangielskim.

²⁵ Emilia Szantiło zainteresowała się spuścizną Tomasa Arnolda (1795–1842), angielskiego myśliciela i reformatora szkoły publicznej w Rugby. Pod kierunkiem Janiny Kamińskiej przygotowała rozprawę doktorską, która w chwili obecnej jest już trakcie korekty i niebawem zostanie przedłożona Komisji ds. Przewodów Doktorskich.

²⁶ A. Śladowska, *Edukacyjne inspiracje oraz treści humanistyczne zawarte w reportażach Ryszarda Kapuścińskiego*, „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 1/2015, ss. 53–60.

²⁷ M. Rzepka, *Młodzież i samoloty – wychowawcze aspekty lotnictwa sportowego na przykładzie doświadczeń II RP*, referat wygłoszony podczas II Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej: Doktoranckie Spotkania z Historią zorganizowanej przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski 4 IV 2016 r. M. Rzepka, *Wychowanie lotnicze w II Rzeczypospolitej – stan badań i perspektywy badawcze*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. 53, Warszawa 2016, ss. 94–111.

dzywojennego. Pokazuje też ludzi związanych z Ossolineum, a przede wszystkim autorów podręczników, a także omawia zagadnienia pedagogiczne.

Treści podręczników szkolnych zgłębia także Emilia Solnica, ale Jej źródłem są teksty z okresu PRL, które analizuje pod kątem propagandy i indoktrynacji. Swoje dotychczasowe przemyślenia prezentowała na konferencjach i publikuje w Internecie²⁸. Pracę przygotowuje pod kierunkiem Adama Fijałkowskiego.

Potrzeby i możliwości badawcze nad oświatą XIX i XX wieku

W dotychczasowej historiografii badania nad oświatą w XIX i XX w. są pokaźne, ale odślanają coraz to nowe obszary. Każda niemal publikacja ukazująca ten okres historyczny rodzi pytania i skłania do refleksji, a często staje się przyczynkiem do podjęcia nowych, dalszych badań, np. do odkrywania sylwetek pedagogów – uczonych i mistrzów, choć też osób mniej znanych, a zasłużonych dla oświaty. Szczególnie interesującym czasem był zapewne przełom XIX i XX w., który powinien stać się punktem wyjścia do badań nad pedagogiką. Wówczas na grunt polski docierały nowe idee, przede wszystkim nurt nowego wychowania, wsparty wiedzą psychologiczną. Był to też czas usamodzielniania się pedagogiki się jako dyscypliny naukowej, ale także czas, w którym pedagogika stawała się nauką interdyscyplinarną. O tę interdyscyplinarność i współpracę nauk apelowała m.in. Aniela Szcówna (1869–1921) w swym tekście *Pedologia, czyli nauka o dziecku*, który po raz pierwszy ukazał się w *Encyklopedii wychowawczej* w 1912 r. Mówiła w nim o konieczności współpracy pedagogiki z psychologią, filozofią, prawem, medycyną, pediatrią i psychiatrią oraz z socjologią, a nawet antropologią. Ważne więc stają się badania nad spuścizną przedstawicieli różnych nauk współpracujących z pedagogami, a także pedagogów tamtych czasów – twórców subdyscyplin pedagogicznych, np. pedagogiki kultury, pedagogiki specjalnej, pedagogiki resocjalizacyjnej, pedagogiki rewalidacyjnej, pedeutologii. Będzie to na pewno spuścizna Szcówny, ale także Henryka Rowida, Jana Władysława Dawida, Józefy Joteyko, Marii Grzegorzewskiej i innych. Są to osoby już co prawda dobrze poznane, które doczekały się monografii, ale warto odkrywać ich teksty na nowo i patrzeć na nie z dzisiejszej perspektywy.

Przykładem uczonego, który współpracował z pedagogami był m.in. Aleksander Mogilnicki (1875–1956) – wybitny prawnik, teoretyk i praktyk prawa, absolwent Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Jeszcze przed odzyskaniem niepodległości razem z Emilem Rappaportem (1877–1965) przygotowywał nowy polski kodeks karny (1916). Wówczas – jako pierwszy prawnik – opracowywał projekt ustawy o nieletnich, szczególnie tych popadających w konflikty z prawem. Pisał artykuły na ten temat i wydał pracę

---

²⁸ E. Solnica, *Propaganda w podręcznikach szkolnych w latach 1944–1948*, w: <http://historia.org.pl/2014/03/16/propaganda-w-podrecznikach-szkolnych-w-latach-1944-1948/> [dostęp: 27.03.2017]; *Two Sides of the Coin: What Role Did Propaganda Play in a Post-War Education*, „International Journal of Arts & Sciences”, vol. 7, No 5, 2014, ss. 559–563; Recenzja pracy: J. Brynkus, *Komunistyczna ideologizacja a szkolna edukacja historyczna w Polsce (1944–1989)*, Kraków 2013, w: <http://historia.org.pl/2014/09/08/komunistyczna-ideologizacja-a-szkolna-edukacja-historyczna-w-polsce-1944-1989-jozef-brynkus-recenzja/> [dostęp: 27.03.2017].

Dziecko i przestępstwo (1916)²⁹. Zastanawiał się nad rozwiązaniami innych państw w pracy z dziećmi przestępczymi, ale także dociekał przyczyn przestępczości. Pisał: *Chcąc należycie wychować dziecko, trzeba je studiować bez ustanku, dostosowywać wychowanie do jego charakteru, usposobienia, potrzeb i upodobań; nie przesadzać w żadnym kierunku: nie dać dziecku zanadto swobody, żeby jej nie nadużyło, ale też i nie za mało, żeby go nie zahukać i nie nauczyć obłudy; nie pozwolić mu rozleniwzić się, ale i nie przeciążyć pracą; a przede wszystkim, co jest najtrudniejsze, wzbudzić w nim zaufanie i miłość, a na to ostatnie żadne przepisy ani dzieła pedagogiczne nie pomogą, jeżeli serca nie ma*³⁰. Te ważne słowa sytuują Mogilnickiego w nurcie nowego wychowania i wskazują na współpracę pedagogiki i prawa. Ponadto Mogilnicki stał się prekursorem tworzenia pedagogiki resocjalizacyjnej.

Warto też docierać do spuścizny znanych i mniej znanych pedagogów, a także do spuścizny ich uczniów. Zdarza się, że dorobek ten jest bardzo rozproszony i wymaga wielu poszukiwań bibliotecznych i archiwalnych. Wydaje się, że istotny w takich badaniach jest m.in. przegląd czasopism pedagogicznych – tych z początku XX w., np.: ukazujący się w latach 1917–1939 „Przegląd Pedagogiczny” – organ Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, którego redaktorem był Bogdan Nawroczyński oraz „Kwartalnik Pedagogiczny” – organ Sekcji Pedagogicznej Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycieli Szkół Powszechnych z lat 1929–1938, ale także nowszych tytułów – czasopism historyczno-oświatowych i pedagogicznych ukazujących się po II wojnie światowej. Trzeba też pamiętać, że wielu pedagogów XX w., wywodziła się z wieku XIX. Zdobywali wykształcenie pod kierunkiem znakomitych mistrzów na uczelniach w Krakowie, Wilnie, Warszawie, we Lwowie, jak również w uniwersytetach w Berlinie, Paryżu, Królewcu. Zapewne i w tych ośrodkach należy szukać śladów ich działalności.

A zatem, odkrywanie działalności pedagogów i ich dorobku może być wyzwaniem badawczym. Pewnie kroki w tym zakresie zostały już poczynione w Zakładzie Historii Oświaty i Wychowania. Poza głównymi wątkami zainteresowań (myśl J. A. Komeńskiego, szkolnictwo KEN, Liceum Krzemienieckie), zespół ma już swoje osiągnięcia w badaniu spuścizny Izy Moszczeńskiej (1864–1941), Jana Hulewicza (1907–1980), Anny Radziwiłł, Anny Mońka-Stanikowej (1917–2007), a także nauczycieli i instruktorów związanych z szkoleniem lotników oraz harcerzy.

* * *

Badania nad spuścizną pedagogów mogą posłużyć do opracowania ważnych tekstów i monografii oraz stać się zachętą do opracowania słownika pedagogów polskich. Obecnie na etapie recenzyjnym jest projekt badawczy zgłoszony do Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki – Dziedzictwo Narodowe, który został przygotowany w Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, pod kierownictwem prof. Andrzeja Kajetana Wró-

---

²⁹ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Z. Zapomogi Kasy Pomocy Dla Osób Pracujących Na Polu Naukowym im. D-ra J. Mianowskiego, Skład Główny w Księgarni E. Wende i Sp., Drukarnia Artystyczna K. Kopytowski i S-ka, Warszawa 1916. Praca miała także drugie wydanie uzupełnione, które ukazało się w 1925 roku w Wydawnictwie M. Arcta w Warszawie.

³⁰ A. Mogilnicki, op. cit., s. 21.

blewskiego. Jego celem będzie przygotowanie ośmiu tomów słowników uczonych polskich. Wśród projektowanych słowników: archeologów, astronomów, botaników, chemików, fizyków, geologów, matematyków, planowany jest także *Słownik biograficzny pedagogów polskich*. Jego przygotowaniem będzie kierowała Janina Kamińska, która włączyła do realizacji cały zespół Zakładu Historii Oświaty i Wychowania. Jeśli konkurs będzie rozstrzygnięty pomyślnie, to zespół Zakładu będzie realizował grant w latach 2017–2021.

Bibliografia

- Bartnicka K., *Profesor Józef Miąso – historyk wychowania, oświaty, nauki. Uczony, mistrz, przyjaciel i kolega*, w: *Historia-Spoleczeństwo-Wychowanie, Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Józefowi Miąso*, Pułtusk-Warszawa 2004.
- Bartnicka K., *Kurdybacha Łukasz (1907–1972)*, w: *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, praca zbiorowa pod red. Andrzeja Meissnera i Władysławy Szulakiewicz, Toruń 2008.
- Buczek K., *Hugo Kolltāj i edukacja*, Warszawa 2007.
- Buczek K., *Zbiory dydaktyczne Gimnazjum i Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu 1805–1833*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Fijałkowski A., *Doktorat Anny Radziwiłł – w kontekście miejsca i czasu powstania*, „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 1–2, 2014.
- Fijałkowski A., *O francuskojęzycznych wydaniach i ilustracjach „Emila, czyli o wychowaniu” Jana Jakuba Rousseau w XVIII wieku – zmienne kierunki interpretacji*, „Przegląd Filozoficzny. Nowa Seria” t. 21, z. 4, 2012.
- Fijałkowski A., *Puer eruditus. Idee edukacyjne Wincentego z Beauvois (ok. 1194–1264)*, Warszawa 2001.
- Fijałkowski A., *Wszystko wychodząc z rąk Stwórcy jest dobre... – o interpretacjach „Emila, czyli o wychowaniu” J.J. Rousseau*, w: *Rzeczywistość edukacyjna. Tropy i wątki interpretacyjne*, red. Sławomir Sztobryn, Krzysztof Kamiński, (seria: Rzeczywistość Edukacyjna, t. 1), Łódź 2013.
- Jankowska J., *Akta Komisji Edukacji Narodowej 1738 1773–1795*, w: *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 1, Archiwum Główne Akt Dawnych, pod red. Piotra Bańkowskiego, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, PWN, Warszawa 1957.
- Kamińska J., *Działalność oświatowa Henryka Lampasiaka – żołnierza, nauczyciela, humanisty*, w: *Szkolnictwo i oświata polska na zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, red. T. Zaniewska, Warszawa 2007.
- Kamińska J., *Dzieje Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego. Zarys*, w: *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*, pod red. Janiny Kamińskiej, Warszawa 2004.
- Kamińska J., *Karta z dziejów szkolnictwa polskiego w Niemczech po zakończeniu II wojny światowej*, w: *Światło wśród burzy. Szkolnictwo i oświata polska na zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, układ, oprac. i red. nauk. T. Zaniewska, N. Pospieszny, Z. Stankiewicz, Białystok 2004.
- Kamińska J., *Komisja Edukacji Narodowej a reforma uniwersytetów*, „XVIII amžiaus studijos”, Vilnius 2015.

- Kamińska J., Kula E., *Źródła do dziejów Komisji Edukacji Narodowej w zasobach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych w Moskwie*, „Rozprawy z dziejów Oświaty” t. 53, Warszawa 2016.
- Kamińska J., *Nauczyciele Szkoły Polskiej w Paryżu 1842–1863*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1991, z. 3–4.
- Kamińska J., *Potrzeba badań nad oświatą polonijną we Francji 1945–1956*, w: *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*, pod red. Ks. E. Walewandra, Lublin 2002.
- Kamińska J., *Roman Symonowicz – wychowanek Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki*, T. 2, *Księga jubileuszowa dedykowana profesor Danucie Koźmian*, red. E. Magiera, J. Król, Szczecin 2016.
- Kamińska J., *Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego jako uczelnia oświeceniowa*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. LX, z. 1, 2015.
- Kamińska J., *Szkoła Polska w Paryżu i jej nauczyciele*, praca magisterska napisana pod kierunkiem Ireny Szybiak, na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1986, Praca dostępna w Zakładzie Historii Oświaty i Wychowania Wydziału Pedagogicznego UW.
- Kamińska J., *Tradycje kształcenia polonijnego we Francji*, w: *Przez burze pod wiatr. Szkolnictwo i oświata polska na zachodzie w czasie drugiej wojny światowej*, układ, oprac. i red. nauk. T. Zaniewska, Białystok 2001.
- Kamińska J., *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Pułtusk-Warszawa 2004.
- Kamińska J., *Wokół pracy doktorskiej Anny Radziwiłł*, „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 1–2, 2014.
- Kamińska J., *Wychodźcy polscy we Francji. Mała Polska w Paryżu*, publikacja w j. ang. *Growing Up Polish: The Polish School in Paris* w: <http://culture.pl/en/article/growing-up-polish-the-polish-school-in-paris>
- Komeński J. A., *Świat w obrazach rzeczy dostępnych zmysłom*, wstęp i przekład polski z języka łacińskiego A. Fijałkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.
- Michalik B., *Dzieje wychowania i szkolnictwa w Warszawie stanisławowskiej*, Warszawa 2001.
- Mogilnicki A., *Dziecko i przestępstwo*, Z Zapomogi Kasy Pomocy Dla Osób Pracujących Na Polu Naukowym im. D-ra J. Mianowskiego, Skład Główny w Księgarni E. Wende i Sp., Drukarnia Artystyczna K. Kopytowski i S-ka, Warszawa 1916.
- Pohoska H., *Rola historii wychowania w kształceniu nauczycieli*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” R. 3/1935, z. 1–2.
- Pohoska H., *Wychowanie obywatelsko-państwowe*, Warszawa 1931.
- Pohoska H., *Rozważania o ordynacji wyborczej*, Warszawa 1939.
- Pohoska H., Wyszynacka M., *Z naszej przeszłości. Podręcznik do nauki historii dla 6 kl. szkół powszechnych*, Warszawa 1934.
- Pohoska H., Wyszynacka M., *Z naszej teraźniejszości. Podręcznik do nauki historii dla 7 kl. szkół powszechnych*, Warszawa 1936.
- Pohoska H., Wyszynacka M., *Zmiany i uzupełnienia na r. 1937/38 do podręcznika [...] „Z naszej teraźniejszości”*, Warszawa 1937.
- Radziwiłł A., *Ideologia wychowawcza sanacji i jej odbicie w polityce szkolnej w latach 1926–1939*, *Część wstępna, część pierwsza i zakończenie*, przyg. Do druku Adam Fijałkowski „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 1–2, 2014.
- Rzepka M., *Młodzież i samoloty – wychowawcze aspekty lotnictwa sportowego na przykładzie doświadczeń II RP*; referat wygłoszony podczas II Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej: Doktoranckie Spotkania z Historią zorganizowanej przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski 4 IV 2016 r. M. Rzepka, *Wychowanie lotnicze w II Rzeczpospolitej – stan badań i perspektywy badawcze*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. 53, Warszawa 2016.
- Rzepka M., *Wychowanie lotnicze w II Rzeczpospolitej – stan badań i perspektywy badawcze*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. 53, Warszawa 2016.

- Szkola polska od średniowiecza do XX wieku – między tradycją a innowacją*, pod red. I. Szybiak, A. Fijałkowskiego i J. Kamińskiej, przy współpracy K. Buczek, Warszawa 2010.
- Szybiak I., *Katedra Historii Oświaty i Wychowania 1953–2003*, w: *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*, pod red. Janiny Kamińskiej, Warszawa 2004.
- Śladowska A., *Edukacyjne inspiracje oraz treści humanistyczne zawarte w reportażach Ryszarda Kapuścińskiego*, „Kwartalnik Pedagogiczny” nr 1, 2015, ss. 53–60.
- Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, wstęp H. Barycz, Lublin 1957.

